

Вісник НАН України N7 2001

ЯК ЗАХИСТИТИ ЕКОЛОГІЮ ВІД «НЕОЕКОЛОГІВ»

«Неоекологія — концептуальні основи» — таку назву мала стаття В. Ю. Некоса, опублікована в журналі «Екологія та ноосферологія» (1999. — 8, № 4. — С. 171—176).

За словами її автора, неоекологія являє собою «систему наук, що вивчає розвиток, функціонування і прогнозування розвитку антропосфери й опрацьовує можливості керування взаємовідношеннями і зв'язками в системі «природа — суспільство» з метою їх гармонізації і забезпечення екологічно безпечного співіснування» (с. 176). Статтю подано у розділі «Дискусія». Втім, важко погодитися, що в ній є предмет дискусії. А задекларовані «концептуальні основи» не підкріплені необхідною інформацією про об'єкти, методи та поняття цієї «нової» галузі знань.

У статті констатується, що теперішня «ситуація в світовій екологічній науці свідчить про загальновідому невідповідність змісту поняття «екологія», яке визначив її засновник Е. Геккель, та змісту «сучасна екологія», тобто того змісту, який сьогодні вкладається в це поняття» (с. 171). Але що спричинило до такої ситуації в цій галузі науки і що означає термін «сучасна екологія»? І чи справді маємо справу з «тріумфальним поширенням» (с.177) екології в новій її якості, як циклу знань, який, за М. Ф. Реймерсом, «увібрав у себе розділи географії, геології, хімії, фізики, соціології, теорії культури, економіки, навіть теології — по суті справи, всіх наукових дисциплін» (с. 172)?

Скоріш можна говорити про чистої води нігілізм і сваволю. Цитований автором М. Ф. Реймерс слушно зазначає, що «такого вибуху профанації знання не було в історії людства». Адже в наш час всі стали «екологами», розвалили «сенс структури екологічного циклу знань» і почали називати все «екологією» (с. 172). Тепер уже йдеться не лише про «охорону природи», «охорону довкілля», а й про «екологію душі», «екологію культури», «екологію мистецтва», «екологію кохання», «екологію суспільства» і т.д., і т.п. Щоправда, й сам М. Ф. Реймерс не утримався від цього «творчого» процесу й наштамував десь з півсотні різних екологій.

Не зупинили ці розумні слова й В. Ю. Некоса: він і собі збагатив цей перелік. Так з'явилися «екологія повітря», «екологія промисловості», «екологія сільського господарства», «екологія транспорту», «екологія соціальної сфери», «екологія невиробничої сфери» (с.176) тощо. Я вже неодноразово писав про це явище профанації екології. Його аналіз, здійснений у численних публікаціях, узагальнено в монографії «Екосистемологія» (Львів: Поллі, 2000. — 316 с.). Тому відсилаю до них зацікавленого читача.

А от В. Ю. Некос не дає критичної наукової оцінки відзначеної М. Ф. Реймерсом профанації, а трактує її як «довершений факт» і як явище «становлення нової науки» (с. 172). За його визначенням, не ця профанація, а «традиційна, класична екологія продукувала цілу систему наук, стала фундаментом нової галузі знань — неоекології» (с. 172—173). Отож, за традиційною (класичною) екологією автор залишає право визначатися цим терміном, а так звану сучасну екологію називає неоекологією (с. 171).

Тут слід категорично заперечити авторові. Традиційна (класична) екологія ніколи не включала до своєї структури отих численних «неоекологій». Екологія виникла, розвивалась і сформувалась як галузь біологічних знань, покликана вивчати взаємовідношення живих істот та їх сукупностей між собою та абіотичним середовищем їх існування (аутекологія, демекологія і синекологія), а згодом — структурно-функціональні властивості екологічних систем — від найменших (консорційних) до біосфери. Вона досліджує також історію

формування, еволюцію, природну та антропогенну динаміку цих систем, їх корисні функції для людини. За словами М. Ф. Реймерса, лише стараннями невігласів і самозванців у цій галузі — філологів, політиків, філософів, економістів і навіть деяких біологів її було zdeформовано до невпізнання. Нерідко її намагалися звести до рівня методологічних підходів і світоглядних засад (згадаймо «екологію душі» Лихачова, «загазовану екологію» Горбачова, безсенсовні екології Гірусова, Бачинського, Дондуря, Федоренка, Білявського, Падуна, Фурдюя, Микитюка, Злотіна, Бровдія, Кучерявого, зазіхання на пріоритети екології Герасимова, Трусова та інших). З огляду на це мову слід вести не про вирізнення «розділу класичної екології», а про очищення її від нігілістичного накипу різноманітних «неоекологій» та псевдоекологій.

Спроби В. Ю. Некоса знайти виправдання появі терміна «неоекологія» за допомогою посилання на неотектоніку чи неореалізм не переконливі. В останніх двох поняттях явища тектоніки і реалізму — незаперечні. В «неоекології» ж немає й сліду екології, а є звичайнісінька підміна поняття. Бо що таке «екологія повітря», «екологія промисловості» чи «екологія невиробничої сфери»? До того ж, якщо автор хоче бути до кінця послідовним і спиратися на свої концептуальні основи, то мусив би послуговуватися термінами «неоекологія повітря», «неоекологія промисловості» і т.п.

Виходячи з міркувань В. Ю. Некоса, теоретико-методологічні основи нової галузі пізнання (неоекології) полягають у тому, щоб «вкласти новий зміст у старе, давно усталене поняття «екологія» (с. 171) і «дати можливість до неї легко примкнути будь-кому, нічого в ній не розуміючи» (с. 172). Виявляється, «об'єктом дослідження неоекології є антропосфера, унікальна й найскладніша з усіх сфер, у межах котрої взаємодіють різні рівні організації складної системи «природа — господарство — населення» (с. 173). Цікаво: чому «господарство» і «населення»? Адже досі більшість дослідників таких систем називали їх «суспільство — природа», «людина — наука і техніка — біосфера», «людина — техніка — природа» тощо.

Антропосферу В. Ю. Некос слідом за К. М. Ситником (1994) і М. Ф. Реймерсом (1990) визначає «як використовану і видозмінену людьми частину біосфери, місце, де постійно здійснюється життєдіяльність живої речовини планети і куди вона проникає тимчасово» (с.173). Існує й чимало інших визначень антропосфери (сукупність усіх людей Земної кулі — К. М. Ситника; маса людських тіл — Ю. К. Єфремова; земна сфера, де живе і куди проникає людство, — М. Ф. Реймерса та О. В. Яблокова тощо), але в жодному з них немає чіткого визначення її меж, без чого неможливо збагнути розмірностей об'єкта. До того ж виробнича діяльність людства охопила не лише біосферу, а й довколосемний простір. Тому не зрозуміло, чому «соціосфера — сфера суцільної виробничої діяльності є частиною антропосфери, а не навпаки, як це трактується в багатьох джерелах» (с. 173). Варто нагадати, що Реймерс і Яблоков вважають поняття «соціосфера» й «антропосфера» синонімами. Не ясно також, що саме вкладає автор у поняття «сфера суцільної виробничої діяльності».

То ж як можна збагнути суть і параметри об'єкта «неоекології»? Де його просторові і часові межі? Яка у нього структурно-функціональна організація?

Далі ще цікавіше: «Предметом дослідження неоекології є закони, закономірності, правила і т.д. розвитку і функціонування антропосфери і біосфери» (с. 173). Чому саме біосфери, якщо об'єктом неоекології є антропосфера? Де тоді межа між об'єктами і предметами досліджень екології та «неоекології»? Які внутрішні блоки чи структури антропосфери, форми взаємовідношень з іншими «сферами» повинна вивчати «неоекологія»?

Що ж до методичних питань цієї «галузі знань», то із статті дізнаємося, що її «центральним методом досліджень... є системний підхід, котрий розглядається в науці як конкретне теоретичне вираження матеріалістичної діалектики» (с. 174). Як кажуть, коментарі зайві. Проте є ще один штрих: «Під час вивчення впливу спонтанного і зміненого природного середовища велике значення у використанні системного підходу має вчення про зворотні зв'язки» (с. 174). А твердження автора про те, що центральними, базисними поняттями «в неоекології виступають «жива речовина (матерія)» та «антропосфера» (сфера, в котрій реалізується життєдіяльність живого з прямими і зворотними зв'язками)» (с. 174) породжує запитання: а чи читав він взагалі праці В. І. Вернадського про живу речовину й біосферу та праці Н. Вінера, І. І. Шмальгаузена, О. Б. Когана, М. М. Амосова, В. М. Глушкова, Ю. Г. Антомонова і багатьох інших про саморегульовані системи та зворотні зв'язки?

Або такий висновок В. Ю. Некоса: «До числа вирізнювальних рис неоекології належить: 1) наявність територіальності, що необов'язково для екології, тобто пріоритетність у дослідженні територіальних структур; 2) пояснення і взаємне переплетення вчень про екосистеми і геосистеми» (с. 174). Невже автор не знає відомих підручників з екології (Ю. Одума, Р. Дажо, Р. Ріклефса, М. Бегона, Р. Сміга, В. Д. Федорова і Т. Г. Гільманова, Н. М. Чернової, А. М. Білової) та з географії, землезнавства й ландшафтознавства (Геренчук, Боков, Черваньов, Мільков, Гвоздецький, Арманд, Сочава)? А може, свідомо ігнорує суто науковий підхід?

Структура «неоекологічної науки», у межах якої виділені аквальний, хімічний, промисловий, соціальний, сільськогосподарський та інші компоненти, у цій праці настільки еклектично спотворена, позбавлена наукового змісту, що не може бути предметом дискусії.

Отже, в аналізованій статті не знаходимо чітких відповідей на жодне із задекларованих на її початку фундаментальних питань — про об'єкт, предмет, методи і термінологічний апарат цієї «нової галузі знань». Не рятує ситуації й підсумкова її думка про те, що «введення нової науки дасть змогу відновити права традиційної екології, ліквідувати плутанину слів, понять і т.д.». На жаль, усе вийшло навпаки: така публікація лише поглиблює плутанину. Зате ще більшої актуальності набувають серйозні наукові розробки, покликані захистити екологію від «неоекологів».

М. ГОЛУБЕЦЬ,
академік НАН України
(Львів)